

1ste mai 1907.

*Foraarets brusende,
sanseberusende
livsglød har tændt
lunten til sprængende
viljer, hvor stængende
hensyn har brændt.*

*bøftende panderne
lyse som bannerne,
krævende ret
mylrer nu masserne
frem mod paladserne
taktfast og tæt.*

*Dumheds forbandelse
afløst af dannelse,
tid til at le
kræver de øgende,
livslykkesøgende
tog vi kan se.*

*Saa blir alt hindrende
sprængt, og i tindrende
maisols glød
fossende, flommende
stiger den kommende
tidsalder rød.*

EINAR TERJESEN

Sosialisme og demokrati

Målet og veien for norske sosialdemokrater

«Although social democratic parties proclaimed collective ownership of the means of production as their ultimate objective, and anarchists held all forms of government and all patriotisms in contempt, the greatest mass mobilizations and general strikes of European workers before 1914 demanded political rights: the vote, civil liberties, and the end of autocracy.»¹

Denne artikkelen handler om demokratiforståelsen hos de tidlige norske sosialdemokratene, dokumentert gjennom foredrag og artikler av Carl Jeppesen og Christian Holtermann Knudsen. For å forstå deres syn på demokrati må også sosialismeforståelsen diskuteres. Politisk demokrati under kapitalismen var ikke et mål i seg selv, men et middel for at arbeiderne selv skulle kunne skape økonomisk frihet og uavhengighet i et harmonisk, klasseløst samfunn bygd på gjensidig respekt og anerkjennelse. Overgangen til et slikt samfunn var revolusjonær, men kunne, ifølge sosialdemokratene, bare finne sted ved at et flertall i folket sikret arbeiderbevegelsen den politiske makten gjennom stortingsvalg. Mål og middel utgjorde en helhet. Artikkelen vil argumentere for at retorikken og tenkemåten var åpen i den forstand at begrepene kunne være upresise og at helheten var funksjonell, men ikke konsistent. Helheten kunne bryte sammen dersom situasjonen endret seg. Jeppesens og Knudsens ulike veivalg i 1921 er et eksempel på det.

Jeg er i artikkelen ikke opptatt av hvorfor det representative demokratiet i Norge utviklet seg slik det gjorde og heller ikke hvorfor Norge, i motsetning til mange andre land, har unngått perioder med en eller

annen form for diktatur, bortsett fra krigsårene 1940-45.² Temaet er heller ikke arbeiderbevegelsens bidrag til demokratiutviklingen.³ Temaet er i stedet hvorfor norsk arbeiderbevegelse i 1880- og 90-årene, med ytterst få forbehold, tilsynelatende helhjertet og selvfølgelig *sluttet opp* om det formelle eksisterende politiske maktsystemet med unntak av stemmerettsbestemmelsene?⁴ Bortsett fra noen år like etter første verdenskrig, da oppslutningen om det parlamentariske demokratiet bare var halvhjertet, har dette vært arbeiderbevegelsens demokratiske grunnholdning selv om forstillingene om målet har endret seg. De fleste internasjonale komparative studier har tilsynelatende tatt for gitt at arbeiderbevegelsen valgte det representative demokratiet dersom muligheten var til stede, men det er i seg selv ikke så opplagt at det ikke krever en forklaring.⁵ Diskusjonen i artikkelen vil dreie seg om demokrati som styreform, det vil si folkestyre, ikke om demokratiske rettigheter. Det siste var i Norge betydelig mindre omstridt enn det første.

Den sosialdemokratiske retorikk og tenkemåte

Artikkelen vil si noe om den sosialistiske retorikken og det jeg har kalt den sosialdemokratiske tenkemåten ved å analysere artikler og taler av Christian Holtermann Knudsen og Carl Jeppesen.⁶ Det var først og fremst de to som formulerte og formidlet det sosialistiske grunnsynet, og det finnes så godt som ingen dokumentert debatt om sosialistiske verdier i Arbeiderpartiet. Det var for sosialdemokratene tvert imot viktig å poengtere at de politiske uenighetene som kom til syne, med jordspørsmålet som kanskje eneste unntak, ikke ser ut til å ha bunnet i prinsipiell uenighet, men i ulike strategiske og taktiske vurderinger. Også Jeppesen og Knudsen kunne være uenige. Det betyr likevel ikke at alle nødvendigvis faktisk sluttet seg til det sosialistiske grunnsynet, bare at det sjelden ble diskutert.

Jeppesen og Knudsen kan dessuten betraktes som representative fordi de gjennom hele perioden var de mest brukte talerne. De representerte også kontinuiteten i arbeiderbevegelsen. Så vidt jeg vet markerte ingen andre sosialdemokrater seg utad både i 1885 og ved bruddet i 1921. Tidsperioden for artikkelen er i hovedsak fra 1885 til omtrent 1910, som er så langt jeg har kildegrunnlag til å si noe generelt om retorikken og tenkemåten. Den var en tenkemåte for et sosialistisk parti med marginal politisk innflytelse. Rundt 1910 begynte imidlertid den politiske innflytelsen å øke, samtidig som det utviklet seg en radikal opposisjon i partiet. Begge deler bidro til at enkelte retoriske argumenter ble styrket mens andre ble skjøvet i bakgrunnen. Jeg skal ikke behandle disse endringene, men vil trekke inn senere formuleringer for å gjøre poengene tydeligere.

Artikkelen vil blant annet forsøksvis si noe om hvordan arbeiderbeve-

gelsen tok i bruk begreper, ga dem nytt innhold og gjorde dem til sine egne. Mange av ordene og begrepene, som for eksempel frihet, harmoni og demokrati, ble overtatt og videreutviklet fra begrep i borgerlige tenkemåter. For eksempel var kampen for demokrati ikke minst en kamp om begrepets innhold.⁷ Begrepene kunne likevel være upresise og helheten var ikke nødvendigvis konsistent. Nettopp det gjorde retorikken vellykket og samlende. Fordi man sjelden var tvunget til å være presis, kom uklarhetene sjelden til syne. Flexibiliteten bidro også til at grunntrekkene, ut fra min vurdering, forble relativt konstant og uavhengig av politiske endringer i hvert fall fram til omtrent 1910.⁸ Selvsagt ble ikke alle begreper og formuleringer brukt kontinuerlig, men vi kan gjennom hele perioden finne dem igjen i ulike sammenhenger.

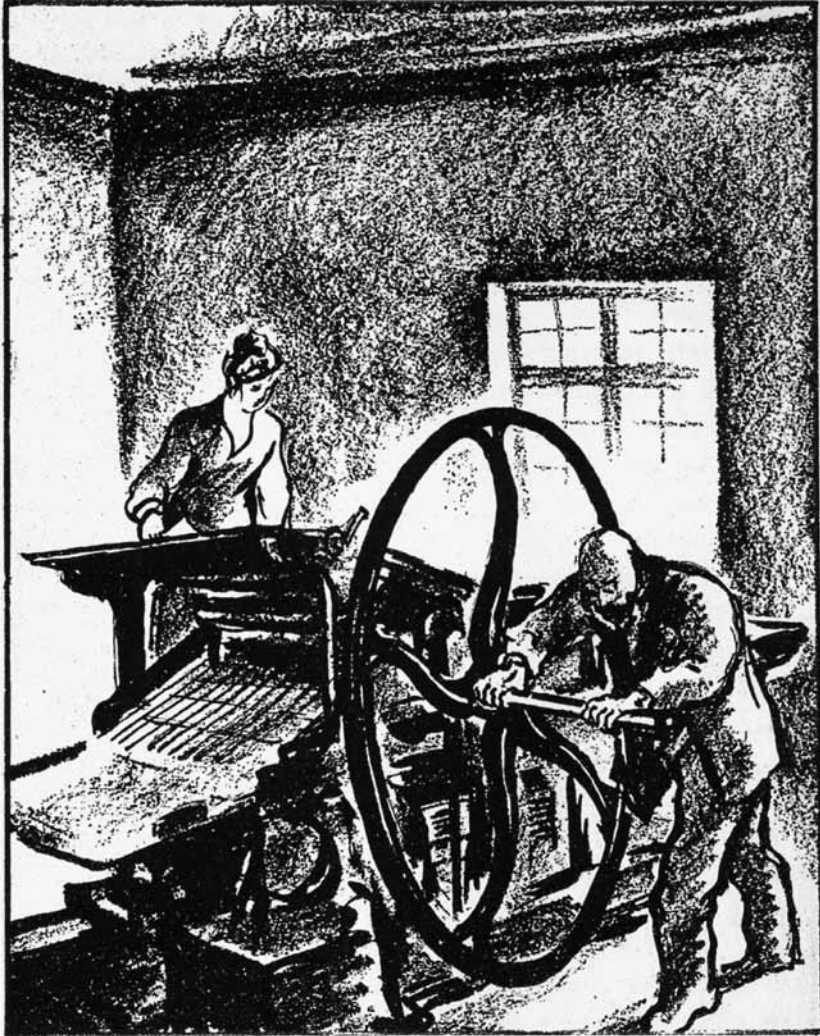
To kommentarer er nødvendige. Den sosialdemokratiske tenkemåten slik jeg framstiller den er knyttet til sosialistene i Kristiania og det som kom til uttrykk i avisen Vort Arbeide/Social-Demokraten (senere Arbeiderbladet og i dag Dagsavisen). I Bergen eksisterte et uavhengig sosialistisk miljø som tildels var mer radikalt enn miljøet i hovedstaden. For det andre var det uansett bare snakk om svært små miljøer. Arbeiderpartiet organiserte bare en ytterst beskjeden del av arbeiderklassen. Ikke alle medlemmene regnet seg nødvendigvis som sosialister, men var bare opptatt av den praktiske politikken til fordel for arbeiderne. Det innebar at for mange eksisterte det ikke noen sammenheng mellom grunnsyn og praktisk politikk.

Jeppesen og Knudsen var de sentrale personlighetene blant de første sosialdemokratene i Norge.⁹ Knudsen var den praktiske organisasjonsbyggeren og Jeppesen den som først og fremst formidlet det sosialistiske budskapet. Begge ble i 1903 kritisert for doktrinære standpunkter og for prinsipprytteri.¹⁰ Begge to var i ulike perioder formenn i Arbeiderpartiet og redaktører av avisen Vort Arbeide/Social-Demokraten. Knudsen sto bak stiftelsen av Den sosialdemokratiske Forening i Kristiania i 1885. Han hadde i mai 1884 begynt å utgi avisen Vort Arbeide på sin egen trykkpresse med seg selv som eier og redaktør. Avisen var tenkt som organ for Fagforeningernes Sentralkomité, som var blitt stiftet i oktober 1883, men fikk der liten støtte. Etter å ha dreid avisen i mer sosialistisk retning, overtok ved stiftelsen Den sosialdemokratiske Forening utgivelsen av avisen. Knudsen ble likevel i mange år sittende med det økonomiske ansvaret.¹¹

Både Jeppesen og Knudsen fikk til slutt parlamentariske verv og Jeppesen var fra 1917 til 1919 ordfører i Kristiania.

Jeppesen var den mest intellektuelle av de to. Han var mest produktiv i tale og skrift dersom vi tar utgangspunkt i det som er publisert. Knudsen var redaktør av Vort Arbeide fra 1884 til 1886, da avisen skiftet

For eksempel var kampen for demokrati ikke minst en kamp om begrepets innhold.

Christian Holtermann Knudsen og kona Marie i trykkpressa, tegnet av Anton Hansen i 1925.

navn til Social-Demokraten, og igjen fra 1891 til 1893. Jeppesen var redaktør i periodene 1886 til 1891 og 1906 til 1912.¹² Selv om også andre bidro, må vi anta at i hvert fall i de første periodene sto redaktøren også bak de fleste usignerte teoretiske og moralske artikler og appeller i avisen.

De var svært ulike personligheter. Knudsen var den mest selvoppfrende. Han deltok ved alle anledninger og påtok seg små og store oppgaver. I større grad enn Jeppesen fant han seg i å møte nederlag i partiet. Han markerte sin individualitet gjennom ekstrem energi, pågå-

enhet og stahet. Jeppesen var stolt og selvbevisst. Han ble kjent for sine etter hvert daglige spaserturer gjennom byen iført bonjour og flosshatt sammen med sin lille foxterrier.¹³ Jeppesen var den selvskrevne festtaler, mens Knudsen var kjent for å kunne være kjedelig. Til slutt var det likevel Knudsen som lot seg rive med under den såkalte revolusjonære perioden etter første verdenskrig.

Vi kan dele den sosialdemokratiske perioden i norsk arbeiderbevegelse fram til 1918 inn i flere faser. Siste halvdel av 1880-årene var etableringsfasen. Organisasjonene ble stiftet og lederne måtte skolere seg selv og finne sine roller i samfunnet. Organisasjonene skulle bygges ved å markere avstand til partiet Venstre som var sosialdemokratenes umiddelbare organisatoriske motstander og konkurrent, men samtidig en potensiell og nødvendig politisk alliert. I den neste fasen fra 1891 var Arbeiderpartiet grunnlagt og hadde fått et sosialistisk program, men partiet var lite og hadde knapt politisk innflytelse. Innsatsen var fortsatt rettet mot organisasjonsbygging og å presse Venstre politisk, ikke minst når det gjaldt stemmeretten. Partiet var nok likevel mer utadrettet enn i første periode. I første omgang rekrutterte Arbeiderpartiet trolig arbeidere som tidligere hadde sympatisert med Venstre. Vi kan si at stemmerettsutvidelsen i 1898 innledet en ny fase. Partiet måtte da ta hensyn til at prinsipielle standpunkter, for eksempel i militær- og unionsspørsmålet, kunne få praktiske konsekvenser dersom partiet fikk representanter på Stortinget. Rundt 1910 startet en fjerde fase. Da begynte partiet å oppnå politisk innflytelse på Stortinget og makt i kommunestyre, enkelte steder til og med flertall. Arbeiderbevegelsens politiske stilling begynte å endre seg grunnleggende, samtidig som det vokste fram en radikal opposisjon innad i bevegelsen.¹⁴

Denne grove periodeinndelingen finner vi bare delvis igjen i Arbeiderpartiets retorikk. I den første fasen finner vi i Vort Arbeide/Social-Demokraten de mest omfattende og uttalte sosialistiske bidragene og en radikal og opposisjonell retorikk. Når det er nevnt, var det likevel i de første årene få teoretiske artikler, og retorikken var også i denne fasen i stor grad rettet inn mot integrasjon, i betydningen av virksomhet innenfor det etablerte politiske systemet. Det ser ut som om sosialdemokratene mente at sosialistisk teori ikke kunne mobilisere arbeiderne til å slutte opp om arbeiderbevegelsen. Det viktigste var ikke ideologisk renhet, men å bygge organisasjoner. Det er vanskelig å finne noe markant skille mellom de øvrige fasene, bortsett fra en generell nedgang i prinsipiell argumentasjon. Det behøver imidlertid ikke bare å ha hatt politiske eller ideologiske årsaker, men også at avisen hadde ulike redaktører og at de bestrebet seg på å lage en profesjonell, konkurransedyktig avis.

I første omgang rekrutterte Arbeiderpartiet trolig arbeidere som tidligere hadde sympatisert med Venstre.

Det viktigste er at gjennom største delen av perioden var sosialdemokratenes retorikk først og fremst rettet mot partiet Venstre og mot de liberale arbeiderne. Retorikken fulgte to linjer. For det første skulle den få arbeiderne til å forlate de liberale organisasjonene ved å framheve det sosialistiske grunnsynet og mobilisere arbeiderne til å innse nødvendigheten av sosialdemokratiske organisasjoner. For det andre skulle retorikken vise at Venstre ikke kunne ivareta arbeidernes konkrete interesser, hverken på kort eller lang sikt.

«Socialismens nødvendighed»

På Det Femte Norske Arbeidermøde i Drammen i 1891 holdt Carl Jeppesen foredrag om «Den moderne Arbeiderbevægelse og Socialismen». Arbeidermøtene var et forum for alle arbeiderforeninger i Norge, hvorav nok de færreste i begynnelsen av 1890-årene regnet seg som sosialistiske. Foredraget var derfor en presentasjon av det sosialistiske grunnsynet blant i det alt vesentlige Venstre-sympatiserende arbeidere, og arrangørene nektet å inkludere foredraget i referatet.¹⁵ Det ble, muligens med endringer, to år senere utgitt som brosjyre med tittelen «Socialismens nødvendighed» av Chr. H. Knudsens trykkeri.¹⁶ Brosjyren gir en omfattende og sammenhengende presentasjon av Jeppesens og sosialdemokratenes syn på sosialismen. Jeppesen kjente godt de kontinentale debattene om sosialismen, og hentet ganske sikkert flere argumenter derfra. Brosjyrens innhold er det nærmeste vi kommer en helhetlig sosialistisk ideologi i Norge før 1900.

Jeppesen brukte begrepene «kapitalisme» og «moderne storindustri» om hverandre. Ifølge han inneholdt det økonomiske systemet en fundamental motsetning. På den ene siden en «fabelagtig øget produktionsevne» som gjorde det mulig for et fåtall å leve i overdådig luksus, og på den andre siden «økonomisk usikkerhed og deraf følgende fysisk og aandelig elendighed» for et stadig økende flertall av befolkningen. Det dreide seg ikke om tilfeldige, men systembaserte overgrep. Jeppesen hevdet eksplisitt at det ikke var den enkelte kapitalist han angrep, men «det raadende systems uretfærdighed og mangler».¹⁷

«Socialismen lærer: 'Arbeidet i og ved samfundet er rigdommens og kulturens kilde'», hevdet Jeppesen. Om han trodde formuleringen stammet fra Marx, Lassalle eller andre, er i denne sammenheng uinteressant.¹⁸ Vi kan ikke bruke den til å bevise at Jeppesen representerte den ene eller den andre retning innen sosialismen. Sosialdemokratene var ikke teoretikere, men hentet argumenter fra ulike idétradisjoner og konstruerte en retorisk helhet, som ikke nødvendigvis var konsistent, men som for dem ga mening og ikke minst tro på framtiden.

Formuleringen om arbeidets fundamentale rolle i samfunnet og beskri-

Hulda og Carl Jeppesen på utfukt sammen med Hans Østerholt - redaktør av Hvepsen, fotografert i 1890-årene.

velsene av kapitalismens motsetninger var for sosialdemokratene et objektivt, nærmest vitenskaplig grunnlag for sosialismen. Det var en innsikt som viste at kapitalismen var urettferdig. Og det som var urettferdig var for Jeppesen ufornuftig og dømt til undergang: «Medens uudtømmelige naturlige hjelpemidler ligger urørte, saa gaar tusinder arbeidsdygtige og arbeidsvillige mennesker ørkesløse omkring, samtidig som folkets brede lag savner det nødvendigste. Kan der være tvil om, at et samfundssystem, der bringer saadanne resultater, er dømt til undergang? Hvis saa er, maa vi tvile paa fornuften», konkluderte han.¹⁹

Fordi urettferdigheten var strukturell, måtte virkemiddelet for å oppnå bedre liv også være strukturell: «Ophævelsen af det privatkapitalistiske produktionssystem og i dets sted [...] ordnet samfundsproduk-

tion», var løsningen. Systemet måtte endres, ikke flikkes på. Drivkraften var imidlertid individuell og subjektiv, «[...] mennesket[s] iboende naturlige drift mod det fuldkomne, trangen til at gjøre livet lettere, lysere og behageligere» ville ikke tillate at «samfundet opløstes i barbarisme», hevdet han. Igjen ser vi en sammenheng mellom vitenskap og moral fordi: «At stræbe mod det fuldkomne er et med menneskets natur.» Og det fuldkomne var et harmonisk samfunn. Hvis det var noen samfunns-

Det var arbeidernes oppgave å få slutt på klassekampen og skape harmoni i samfunnet.

forståelse som gjennomsyret foredraget, var det en biologisk.²⁰ Samfunnet var en «organisme» hvor individene utgjorde delene, og «at bringe den størst mulige harmoni i denne organisme er vor oppgave».²¹ Det var arbeidernes oppgave å få slutt på klassekampen og skape harmoni i samfunnet. Hva Jeppesen sannsynligvis mente med harmoni, skal jeg komme tilbake til.²²

For Jeppesen var «Socialismen [...] samfundssolidariteten gjennomført i saa stor udstrækning, at ethvert samfundsmedlem er sikret økonomisk uafhængighed». Det endelige målet gjaldt ikke det økonomiske systemet som sådan eller samfunnet som helhet, men det enkelte menneske. Dette går igjen og igjen. I den sosialdemokratiske retorikken sto individet så godt som alltid i sentrum. Men selv om målet gjaldt den enkelte og drivkraften var individuell, bygde veien til målet på solidaritet og fellesskap. Samfunnsendringene måtte drives fram av den enkelte arbeider i fellesskap og samarbeid med andre. Kravet om at «Solidaritetsprinsippet» måtte bli «gjennomført i alle samfundsforhold»²³ måtte ikke minst gjelde i kampen for sosialismen.

Det økonomiske systemet måtte endres politisk. Overlatt til seg selv, var «kampen mellem de to hovedfaktorer i produktionen - kapital og arbeide - [...] uundgaaelig», fordi faktorene «under det raadende system har hinanden modsatte interesser». Systemet skapte konflikter og derfor var «enhver tro paa, ad fredelig vei, at faa gjort kapitalen humanere i sin udplyndring og mindre tyrannisk i sit herredømme, drømmemier».²⁴ Og sosialdemokratene søkte uttvilsomt å unngå åpen konflikt, og «fredelig vei» var for dem eneste alternativ. En kamp om makten på arbeidsplassene ville bare føre til økt strid og ikke et harmonisk samfunn. Det finnes i foredraget ikke noen formulering som tilsier at Jeppesen hadde noen som helst forhåpninger om at striden mellom «de to hovedfaktorer i produktionen» skulle kunne føre til positiv samfunnsendring i sosialistisk retning.²⁵

Ifølge Jeppesen hadde erfaringen vist «at kampen mellem kapital og arbeide ikke vil ophøre før disse to produktionsfaktorer har faat fællesinteresser; men fællesinteresser faar de ikke før arbeidet er bleven herre over kapitalen og dermed herre over produktionen og dens udbytte». Og muligheter fantes. Jeppesen var optimist: Historien hadde vist hvordan

«solidaritetsprincippet altid har formaaet at skabe magtforhold kraftige nok til at fjærne alle hindringer for dets udvikling». Gjennom solidaritet og arbeiderorganisasjonene kunne «det nuværende klasseudplyndrings-system» avskaffes ved at arbeiderne tok den politiske makten: «De socialistiske arbeiderorganisationers særkjende er, at de fører klassekampen som samfundssag, hovedvægten bliver lagt paa erobringen af den politiske magt fra et kapitalistiske klassesystems opretholdere og forsvarere. Opnaaelsen af dette er ensbetydende med en fulstændig social omvæltning».²⁶

Jeppesen signaliserte en betydelig tillit til at den politiske makten faktisk kunne erobres. Det var viktig å understreke at arbeidernes revolusjon ville være fredelig, men med et forbehold: «Hvorvidt denne revolution kommer til at foregaa paa fredelig vis eller ved en voldsom bevægelse udenfor de lovlige midler, det beror paa, hvorvidt magthaverne holder veien aaben eller ikke.» Dersom makterobringen ikke skulle komme til å foregå fredelig, var det ikke arbeiderbevegelsens skyld, men kapitalistenes. Makterobringen lå imidlertid så langt inne i framtiden at Jeppesen ikke ønsket å komme med noen detaljerte anvisninger om hva som skulle skje etterpå, og det var heller ikke nødvendig. «Vi har ikke opkonstrueret nogen detaljeret ordning af forholdene i den kommende stat; vi forfægter et princip, er dette princip trængt igjennem, former forholdene sig naturligt.»²⁷

Jeppesens foredrag i 1891 var en presentasjon av det internasjonale sosialistiske grunnsynet, slik han så det, som et alternativ til Venstres politiske linje. I denne sammenheng var det viktige å holde den sosialistiske fanen høyt. Avgrensning mot Venstre var viktig. Hvordan man skulle komme i en posisjon hvor den politiske makten kunne erobres var, som vi skal se, ikke vesensforskjellig fra Venstres parlamentariske linje og ble derfor ikke diskutert. Formuleringen «lovlige midler» peker likevel mot en parlamentarisk prosess. Det er ingen ting i teksten som antyder at Jeppesen tok avstand fra det som i andre sammenhenger, både før og senere, ble presentert som sosialdemokratenes konkrete politiske mål: Oppnåelse av flertall på Stortinget som grunnlag for en fredelig sosialistisk revolusjon.

Christian Holtermann Knudsen, fotografert av T. Forbech i 1904.

Vitenskap og følelser

Jeppesens brosjyre er et godt utgangspunkt for den videre diskusjonen. Teksten gjengir viktige sider ved den sosialdemokratiske tenkemåten på en måte alle sosialister i Arbeiderpartiet sannsynligvis kunne si seg enig i. Til tross for Jeppesens forbehold var de aller fleste, om ikke alle, enige

i at klassekampen var påtvunget arbeiderne gjennom utbyttingen, og at en fredlig politisk revolusjon i prinsippet var mulig og ønskelig. I den videre framstillingen vil jeg drøfte ulike sider ved teksten ved å trekke inn lignende formuleringer hentet fra andre taler og artikler.

I et offentlig møte på Kasino ved Nytorvet (Youngstorget) i Kristiania i august 1885 hadde Chr. H. Knudsen presentert Den sosialdemokratiske forenings program. Foreningen var stiftet samme år, og var den første sosialistiske organisasjonen av betydning i Norge. Ifølge Vort Arbeide var omlag 140 personer til stede, ifølge Morgenbladet omlag halvparten. Knudsen åpnet med å presisere hovedforutseningen, sosialismens objektive grunnlag: «Dette, at Arbeidet er Kilden til al Rigdom, - kan ingen benegte; det er en Sandhed som er uomstødelig.» Men da skulle det også, ifølge Knudsen, «være naturligt og retfærdigt, at Udbyttet af Arbeidet tilfaldt dem, som arbeider». Slik var det imidlertid ikke. Etter en lengre utredning om hvorfor, konkluderte han med blant annet å foreslå «Oprettelse af Produktionsforeninger ved Kredit af Staten, - med andre ord: Arbeiderne maa selv komme i Besiddelse af Arbeidsmidlerne [...]».²⁸ Produksjonsforeningene skulle komme i stand gjennom statlig oppkjøp, om nødvendig ved ekspropriasjon. Kravet om produksjonsforeninger var et gammelt krav i den internasjonale håndverkerbaserte arbeiderbevegelsen. Det kan sees som tilbakeskuende, men også som en radikal bestrebelse på å utvide frihets- og demokratiforståelsen fra det politiske til det økonomiske området. I løpet av 1880-årene ble dette desentraliserte kravet forlatt. Like viktig var det imidlertid at Knudsen, nærmest

Kampen for sosialismen skulle gjennomføres med individuelt engasjement, glede og begeistring.

for å berolige, forsikret at kapitalistene skulle få «fuld Erstatning for Eiendommen». Sosialdemokratene ønsket ikke å dele eksisterende formuer, men at «Arbeiderne skal have Andel i de Formuer, som dannes i Fremtiden [...]».²⁹

For sosialdemokratene fortalte formuleringen «arbeidet er Kilden til al Rigdom» noe fundamentalt riktig om samfunnet. Vi har sett at Jeppesen brukte andre ord, uten at vi skal legge vekt på det. Sammen med analysen av det kapitalistiske samfunnet utgjorde formuleringen for dem sosialismens rasjonelle og vitenskaplige grunnlag.³⁰ Den beviste hvorfor arbeiderbevegelsens krav om økonomisk makt var fornuftig og rettferdig. «Socialismen er en videnskab», skrev for eksempel Knudsen i 1891.³¹ Fordi formuleringen og analysene av kapitalismen var sanne og fornuftige kunne de begrunne moralske handlinger og gi moralsk styrke.

Sosialismen var både et fornuftig og et følelsesmessig spørsmål. Den rasjonelle begrunnelsen sto ikke alene. Det var viktig å oppildne arbeiderne med positive formuleringer til selv å innse urettferdigheten og å handle deretter. Og sosialdemokratene var sikre på å lykkes. «En stor idé har gudeevner. Kampen for den stimulerer, den gir kræfter, uthol-

denhet og lykkfølelse», hevdet Jeppesen i 1915.³² «Det Maal, hvortil [de socialdemokratiske Ideer] fører, er et saa herligt Maal, at enhver, der kjender det til Bunds, med Begeistring vil kjæmpe for dets Gjennemførelse,» utbrøt Knudsen i 1885. Og fortsatte: «denne Begeistring for vor Sag vil af sig selv indfinde sig ogsaa hos Eder, naar I kun vil lære de socialdemokratiske Principer at kjende».³³ Kampen for sosialismen skulle gjennomføres med individuelt engasjement, glede og begeistring. Formuleringene indikerer at sosialdemokratene mente det måtte være sammenheng mellom mål og middel. Dersom vi ikke ser et slikt samsvar blir deres retorikk vanskelig å forstå.

Formuleringene var festtaleformuleringer vi ikke skal le av, men må ta alvorlig fordi sosialdemokratene tok dem alvorlig. Det var honnørord som fortalte noe dypt og ekte om sosialdemokratenes forståelse av sosialismen og veien dit. Festtalene kan derfor etter min mening, fortelle minst like mye om den socialdemokratiske tenkemåten som programformuleringer som ofte var preget av kompromisser.³⁴ Ord som «herlig» og «begeistring», samt «lykke», «harmoni» og ikke minst «frihet», var for sosialdemokratene sentrale honnørord med direkte appell til den enkelte. De utgjorde grunnleggende individorienterte elementer i retorikken. På mange måter representerte de en kjerne i det vi kanskje kan kalle en individbasert glad-sosialisme hos norske sosialdemokrater. Den representerte en positiv og framtidsrettet moralisme som inviterte hver enkelt til å delta i kampen for sosialismen.

Lenken mellom vitenskap og entusiasme var opplysning. Økt opplysning for arbeiderne var et krav som strakte seg tilbake til de første arbeiderorganisasjonene, både i Norge og i resten av Europa. Det var en forutsetning for at arbeiderne skulle kunne reise seg og ta makten i samfunnet. Det ble poengtert i mange sammenhenger. Ved partijubileet i 1912 oppsummerte Jeppesen det slik: «Bedømmelsen av hvorvidt resultatene skal betegnes som tilfredsstillende eller ikke er vel meget forskjellig; men én ting kan der ikke være delte meninger om: Partiet er naadd akkurat saa langt som arbeiderne og partiet evnet at skape dem i kamp med fordom og uvidenhut utad og *indatil*».³⁵

Jeppesen var den ubestridte mester i å bruke honnørord sammen med en opplysnings- og fornuftsretorikk. Ikke minst var han kjent for sine sangtekster, først og fremst Gryr i Norden, skrevet til stemmerettsdemonstrasjonen 17. mai 1891. Han var arbeiderbevegelsens mest brukte festtaler. «Og vi tror på dette store herlige maal, fordi vi tror paa den menneskelige fornufts sejer over dumheden», sa han i sin 17. maitale i Kristiania i 1894 og presiserte samtidig at «[...] og saa stort og skjønt er dette maal, at alle de krav, vi rejser paa grunlag af det, bryder enhver modstand». «Vi maa fortsætte med at berede folkedypet for socialis-

Formuleringene var festtaleformuleringer vi ikke skal le av, men må ta alvorlig fordi sosialdemokratene tok dem alvorlig.

mens livgivende sol», het det i 1916.³⁶ Kunnskap, kamp, håp og kjærlighet hørte sammen i kampen for sosialismen.

Frihet og harmoni

«Frihet» i betydningen av individuell frihet, var et av sosialdemokraternes mest brukte honnørord og det trakk tenkemåten og retorikken i demokratisk retning. Målet var frihet og uavhengighet for den enkelte, felle-skap og sosialisme var virkemidler. Teksten «Frihed, lighed, broderskab» på Den socialdemokratiske forenings fane vitner både om frihetens betydning og om sosialistenes nære tilknytning til arven etter den franske revolusjon. «Hvorfor er Du socialist? spurgte en mand mig forleden dag. Jeg svarte: Jeg føler ufriheden som livets største ulykke», skrev Jeppesen i 1893 og fortsatte: «Til friheden hører først og fremst økonomisk uavhengighed [...]».³⁷ Sosialdemokratene ønsket politisk makt for å oppnå økonomisk frihet. Når alt kom til alt, var individuell økonomisk frihet, forstått som økonomisk uavhengighet, viktigere enn politisk frihet og viktigere enn likhet fordi økonomisk frihet i siste instans var en forutsetning for den politiske. Det var først og fremst en slik forståelse som skilte Arbeiderpartiet fra Venstre: «Det er heri Socialdemokraterne skiller sig fra Venstrepolitikerne, vi mener, at fuld politisk Frihed ikke er noget egentlig Udbytte; men kun et Middel for Folket i sin Helhed til at opnaa virkeligt Udbytte, nemlig *en bedre økonomisk Existens*», het det i 1886.³⁸

Sosialdemokraternes frihetsforståelse representerte både en kontinuitet og et brudd med den klassiske, borgerlig-liberale frihets- og demokratiforståelsen. Ifølge denne kunne arbeiderne ikke ha stemmerett fordi de ikke hadde eiendom eller stor nok inntekt, og derfor var ufrie og uselvstendige. Kvinner var betraktet som ufrie uavhengig av deres økonomiske status. De ufrie kunne ikke være fullverdige samfunnsborgere og en del av «folket». Demokrati betydde i denne borgerlig-liberale tradisjonen ikke én person - én stemme, men at de som ble oppfattet som frie og selvstendige skulle bestemme. Dessuten hørte det med i den borgerlig-liberale forestillingen om representasjon at de som ble valgt, i kraft av sin dannelse og overordnede stilling i samfunnet ikke ensidig ville representere interessene til de som hadde valgt dem, men hele «folkets» felles interesser. Denne demokratiforståelsen ble etter hvert modifisert gjennom Venstres interessepolitikk, men også Venstre argumenterte for en begrenset stemmerett.³⁹

Sosialdemokratene på sin side krevde universelle politiske rettigheter, det vil si stemmerett for alle kvinner og menn uansett økonomisk og sosial status og individuell økonomisk frihet som neste skritt. Det kan være liten tvil om at sosialdemokratene ønsket individuell økonomisk

Arbeiderpartiets Folkekarneval
i
Arbeidersamfundet

Søndag
17
Marts

100 Kroner udloddes under Karnevalet.

Billetter à 1 Kr. iberegnet No. paa 100 Kr. faaes i
E. Jeppesens Cigarforretning, Storgaden 23 og i Arbeider-
samfundets Café.

Dans og Fjas
og anden Stas

Morro en Masse
og fulde Glas

Arbeiderpartiet arrangerede ofte fester og sammenkomster. Her en annonce for et karneval som ble arrangert i 1901 - legg merke til at billettene kunne kjøpes i Jeppesens Cigarforretning.

Det kan være liten tvil om at sosialdemokratene ønsket individuell økonomisk frihet.

frihet. De snakket ikke om kollektiv frihet for hele klassen. Slik sett bygde de på et borgerlig frihetsbegrep. Det er også i forlengelsen av dette, og ut fra borgerskapets krav om at man måtte opptre som verdige samfunnsborgere for å kunne stemme, at vi må forstå sosialdemokratenes opplysnings- og dannelsesbestrebelse. De ønsket så og si å slå borgerskapet i dets eget spill, det vil si å opptre mer opplyste og danne enn borgerne. Vi kan også si at sosialdemokratene nærmest tok borgerskapet på ordet når også de hevdet at det var en sammenheng mellom frihet og økonomisk uavhengighet. For sosialdemokratene var imidlertid en universell politisk frihet en nødvendig forutsetning for å oppnå økonomisk frihet, ikke omvendt. De snudde dermed borgerskapets argumentasjon på hodet.

Sosialdemokratene ønsket ikke konfrontasjon hverken når det gjaldt målet eller veien dit. Som vi har sett ønsket Jeppesen et harmonisk samfunn. «Vi er et samfundsparti, intet klasseparti. Det er de borgerlige partier som er klassepartier. De vil beholde klassesamfunnet - vi vil avskaffe det», sa Knudsen på landsmøtet i 1911.⁴⁰ Et harmonisk samfunn var et klasseløst samfunn. «Det var visselig ikke tilfældig», utbrøt Jeppesen på 25-årsfesten i Den socialdemokratiske forening i 1910, «at Lassalle brukte ordet kirke for samfund. Billedet er got og træffende, ti i fremtidens samfund skal der være stemning som i en kirke. Høit og vakkert, fredfuldt og harmonisk. Brusende toner og jublende menneskerøster skal bølge luften i de kommende menneskeslegters hus».⁴¹

Begrepet harmoni fikk ulike funksjoner i sosialdemokratenes retorikk. For det første viste begrepet til målet: det klasseløse samfunn. For det andre var harmoni et kjent begrep fra den politiske debatten om stemmeretten. Både Høyre og Venstre brukte en harmoniforståelse når de argumenterte mot en stemmerettsutvidelse.⁴² Ved å bruke begrepet harmoni på en helt annen måte enn Høyre og Venstre, kunne sosialdemokratene også her bruke høyresidens begreper og retorikk mot den selv. Også sosialdemokratene ønsket et harmonisk samfunn, men samfunnet kunne ut fra deres ståsted aldri bli harmonisk under kapitalismen.

Parlamentarisk demokrati

På kort sikt skulle honnørordene med deres appell til den enkeltes innsats, mobilisere til felleskap og organisasjonsbygging. Organisasjonene skulle på sin side bidra til å vinne flertall for Arbeiderpartiet på Stortinget og dermed den politiske makten i samfunnet. Alminnelig stemmerett for kvinner og menn ble betraktet som et nødvendig skritt på veien. Det var sosialdemokratenes fremste konkrete politiske krav, ved siden av kravet om lovfestet 8-timers arbeidsdag. Ingen alternative veier

Julepresenter for Herrer.

Træsnadder, Merskumspiber, Cigarmundstykker, Cigaretmundstykker, Tobakspunge, Pengepunge, Tobaksdaaser i Metal, Træ og Terrakotta, lange Piber med Weichselrør og Porselainshoveder med Portrætter af Marx og Lasalle fra Kr. 3.50, Spaserstokke med Metalbuster af Marx og Lasalle som Haandtag, Cigarer i elegant udstyrede $\frac{1}{4}$ Kasser til Kr. 2.00, 2.50 og 3.00, Cigarer i Halvkasser fra 3 Kr., Cigaretter fra Kr. 1.60 pr. hundrede, Spillekort og Gratulationskort hos

Carl Jeppesen,
Storgaden 23.

I Jeppesens Cigarforretning i Storgaden kunne man blant annet få kjøpt piper og spaserstokker med portretter av Marx og Lasalle. Annonsen er hentet fra Social-Demokraten i desember 1892.

til sosialismen ble diskutert før Ungdomsforbundet og Fagopposisjonen tok strategien opp til debatt etter århundreskiftet.

Vi har sett hvordan Jeppesen i 1893 argumenterte for en politisk strategi for sosialismen. I andre sammenhenger ble strategien direkte knyttet til stemmerett og parlamentarisk demokrati. «Jeg skal i korthed redegjøre for den vej, jeg mener Det norske socialdemokrati har at følge for at naa sit maal - et fritt samfund med socialistisk produktion», skrev han i et debattinnlegg i august samme år som brosjyren utkom, og fortsatte umiddelbart: «Først og fremst maa vi naturligvis arbejde paa at udbrede den socialistiske lære, det vil si: saa hurtigt som muligt, gjøre saa mange som muligt av vore medborgere til socialister. Dernæst maa vi arbejde paa at sætte os i besiddelse av den formelle samfundsmagt - retten til at forme samfundets love. Naar almindelig stemmeret er gennemført, gjør Norges forfatning det ikke umuligt at naa dette maal ad parlamentarisk vej, og socialdemokratiet maa derfor organsiere sig som selvstændigt politisk parti, og dets første politiske bestræbelse maa gaa ud paa stemmerettens udvidelse».⁴³ Et «fritt samfund med socialistisk produktion» burde og kunne, ifølge Jeppesen, oppnås gjennom stortingsmakt.

Selv om det ikke finnes flere like omfattende utlegninger, kan det ikke være tvil om at både Jeppesen og Knudsen gjennom hele perioden

ønsket å følge en parlamentarisk strategi, og noen annen strategi ble aldri nevnt før det ble gjort av Knudsen i 1921. Stemmeretten var midlet for å oppnå økonomisk uavhengighet, hevdet Knudsen i et foredrag i Bergen i 1885.⁴⁴ Alle sosialdemokrater erkjenner «at organisation og stemmeret er nødvendige betingelser for arbeiderklassens frigjørelse», skrev han i 1912, og konkluderte: «kun gjennom organisationen og ved valgurnen kan arbeiderklassens frigjørelse virkelig gjøres».⁴⁵

Stemmeretten var porten til sosialismen.

«Og veien henimot maalet søker sosialdemokraterne at lægge ved hjælp av parlamentarismen. Vi vet, at vi ikke kan gjennomføre vort principielle program, før vælgerfolket i landet er for det», sa han i et foredrag i 1915.⁴⁶ Det var ingen selvmotsigelse at Knudsen ved avslutningen av den første 1. maidemonstrasjonen i Kristiania i 1890 utbrøt «Leve den sociale revolusjon! Leve den fredelige utvikling».⁴⁷ Stemmeretten var porten til sosialismen.

Selv om revolusjonen måtte foregå fredelig, tok sosialdemokratene et forbehold. Kapitalistene kunne motsette seg en fredelig revolusjon ved å ta i bruk utenomparlamentariske midler. Som vi har sett, fryktet Jeppesen en slik motstand. Vi må «kræve valgenes udfald respekteret,» skrev Knudsen i 1895,⁴⁸ og Jeppesen advarte samme år mot «[...] den stadige fare, som truer fra magthaverne».⁴⁹ På Arbeiderpartiets landsmøte i 1906 gikk Knudsen inn for å beholde skytterlagene som forsvar mot kapitalistenes angrep som kunne komme i det øyeblikk «socialdemokratiet marscherer op med flertal i Stortinget [...] [og] ophæver privatkapitalismen».⁵⁰

Det kunne også tenkes at borgerskapet på forhånd ville forsøke å begrense sosialdemokratens muligheter til å vinne fram. Det hadde skjedd i mange andre land. I en slik situasjon måtte sosialdemokratenes endre sin strategi: «Den dag jeg indser umuligheden av at faa gennemført almindelig stemmeret, eller den dag der foretages en reaktionær forfatningsrevision, som umuliggjør en fredelig parlamentarisk løsning, den dag skal jeg være den første til at hævde, at en voldsom revolutionær rejsning er nødvendig for at naa vort maal», skrev Jeppesen i det tidligere siterte debattinnlegget fra 1893.⁵¹

Hvorfor foretrakk sosialdemokratene parlamentarisk demokrati? Ut fra en forståelse av klassemotsetningens karakter mente sosialdemokraterne at sosialismen måtte innføres gjennom en politisk revolusjon. Dette var ikke et teknisk spørsmål, men et moralsk. Det ligger implisitt i Jeppesens og Knudsen retorikk at det måtte være sammenfall mellom mål og middel. Et lykkelig samfunn av frie individer kunne ikke oppnås annet enn ved politisk makt. Siden sosialdemokratene ønsket en fredelig utvikling, var stortingsflertall en god mulighet. Honnørordene, med deres vektlegging av og appell til individet, kan betraktes som en utvidelse og fornying av de borgerlige frihetsforestillingerne. Selv om målet ikke var politisk

Slik ble kampen i Arbeiderpartiet i 1918 skildret i Karikaturen av tegneren Jens R. Nilssen: Martin Tranmæl (støvelen) sparker ut Ole O. Lian, Magnus Nilsen, Christian Holtermann Knudsen, Carl Jeppesen, Anders Buen og Jacob Vidnes.

frihet, var den politiske friheten en nødvendig forutsetning. Kapitalisme-forestilling og honnørord inngikk i en retorisk helhet.

En annen premis var en visshet om at en sosialistisk revolusjon bare kunne gjennomføres dersom flertallet i folket ønsket den, og et stortingsflertall var det beste beviset på en slik oppslutning. «Socialismen vil ikke kunne gjennomføres, før der er flertal for den, og da kan der ikke bli tale om tvang [...]», sa Knudsen i 1893.⁵² Vi skal se hvordan dette poenget

særlig ble brukt i debatten mot den radikale retning etter første verdenskrig. En utilsiktet konsekvens av en slik strategi var at sosialdemokratene måtte følge de etablerte politiske spillereglene. Medlemmene så vel som arbeiderbevegelsen som helhet måtte for eksempel opptre respektabelt slik at de kunne vise seg verdige til å overta den politiske makten. Den stadige poengteringen av at maktovertakelsen måtte skje fredelig, må sees i lys av dette.

Det kan hevdes at sosialdemokratene egentlig hadde en helt annen demokratiforståelse, men sluttet opp om det parlamentariske demokratiet fordi Stortinget allerede var der og kunne brukes av taktiske grunner. En slik påstand om motiv kan aldri besvares entydig. Vi vet imidlertid at de ikke forfektet noen annen strategi og at det hos alle politiske grupper må være et visst samsvar mellom ønsker og muligheter. Urimelige ønsker er ikke politisk gangbare og er derfor uinteressante i en politisk sammenheng. Det er i den forstand trivielt at sosialdemokratene under andre økonomiske og politiske forholdt godt kan tenkes å ha gått inn for andre strategier. Både visjonene om målet og forestillingene om strategien er selvsagt historisk bestemt.

Bruddet

I 1918 overtok den radikale retning makten i Arbeiderpartiet, og umiddelbart etablerte det seg en sosialdemokratisk opposisjon mot den nye partiledelsen. Jeppesen ble en av fanebærerne selv om han av helsegrunner ikke påtok seg noen formell rolle. Knudsen var også opprinnelig skeptisk til de nye politiske ideene, men ble etter hvert en medspiller. Da opposisjonen i 1921 forlot partiet og dannet et nytt parti, Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti, fulgte Jeppesen med mens Knudsen forble i Arbeiderpartiet. Det er ikke meningen nok engang å gå gjennom stridighetene. Hensikten er å si noe om hvorfor Knudsen og Jeppesen gikk hver sin vei for dermed ytterligere å presisere sosialdemokratenes syn på det parlamentariske demokratiet.

Både Jeppesen og Knudsen var blant dem som i det lengste hadde forsøkt å dempe motsetningene. De hadde hevdet at målet var felles, men at man var uenig om strategien. Om begge virkelig mente det, eller om formuleringen var taktisk motivert for å holde partiet samlet, vet vi ikke. Sannsynligvis ville ingen av dem underskrevet påstanden i opposisjonens avis, Den nye Social-Demokraten, i 1923 om at det eksisterte en betydelig likhet mellom den kommunistiske og den fascistiske «paagaanhet» som begge var «bygget over den samme idé: diktaturet, enevoldsmakten» fordi «begge retninger hater demokratiet». ⁵³ Året etter beskyldte avisen Tranmæl for å bevege seg bort fra sosialismen og i stedet «henimot en litt moderert fascisme». ⁵⁴

Til tross for den nye retnings seier var det typisk nok Jeppesen som holdt talen på landsmøtefesten i 1918. «Arbeiderklassen skal ha magten, ledelsen og kontrollen i samfunnet. Dog ikke i kraft av et diktatur, men i kraft av stemmeseddelens ufeilbarlige magtmiddel», fastslo han. Som en liten konsesjon til den nye ledelsen ytret han likevel igjen tvil om det faktisk var mulig å oppnå sosialisme gjennom Stortinget. Ulovlige maktmidler kunne i nødsfall anvendes, men «Ulovlige magtmidlers anvendelse er kun beretiget som middel til at komme i besiddelse av de retmæssige magtmidler. Dette har vært alle revolutioners maal». Han var ikke absolutt tilhenger av det representative systemet, han hadde «aldrig elsket det». Det var likevel «langt at foretrække for enevælde eller mindretalsdiktatur»,⁵⁵ og antydte dermed at han mente den nye ledelsen ikke hadde flertallet med seg. Dessuten var han av den klare mening at utenomparlamentariske aksjoner ikke ville føre fram fordi motstanden var for sterk: «Jeg ser de ulykker som vil følge, hvis man bygger sit arbejde op paa løse stemninger. At opmuntre og tilskynde ungdommen til handlinger, som de selv ikke øiner rækkevidden av og som vil nedkalde ulykker over dem selv, er umoralsk og forbrydersk.»⁵⁶

I motsetning til Jeppesen antydte Knudsen at han var noe på glid. Fortsatt var det viktig å poengtere at partiet måtte ha flertallet med seg, «Vi bygger paa flertallets ret,» og antydte at den nye ledelsen bare bygde på et mindretall. På den annen side gikk han lenger enn tidligere i å åpne for utenomparlamentarisk aksjon, men bare dersom man hadde flertallet med seg, noe han altså antydte at Tranmæl manglet.⁵⁷ Samtidig beskyldte også han Tranmæl for å undervurdere motstanden som en utenomparlamentarisk aksjon ville møte. Uansett, hevdet Knudsen at en seier for den nye retning bare ville bli kortvarig: «For jeg vet en ting, og det er, at den nye retnings seier blir Pernilles korte frøkenstand».⁵⁸

På landsmøtet i 1919 hevdet Knudsen fortsatt at masseaksjon bare var et alternativ dersom Arbeiderpartiet «sitter med stortingsflertallet og de andre søker at krydse os [...]». I 1920 ser det derimot ut til at han hadde skiftet side. Mens mange av hans tidligere meningsfeller i partiet stilltiende valgte å godta de radikale programpostene, støttet Knudsen dem aktivt. I motsetning til tidligere het det nå at det var «paa det økonomiske omraade, at kampen maatte bringes til en avgjørelse», og hevdet at sosialdemokratene alltid hadde visst «at det ikke ble de politiske foreninger som saadanne som blev de veiende, naar vi engang skulde ta et krafttak for socialismen». Knudsen bekreftet at «den egentlige fremgangslinje frem til socialismen» aldri tidligere hadde vært utformet. Det gjorde han nå med en retorikk som avvek sterkt fra hans og Jeppesens tidligere formuleringer om det sosialistiske samfunnet: «Selvsagt vil et sosialdemokratisk parti, naar tiden er inde maatte gripe til *diktaturet*.

Til tross for den nye retnings seier var det typisk nok Jeppesen som holdt talen på landsmøtefesten i 1918.

Den oppgaven at omforme det kapitalistiske samfund til et socialistisk er saa vældig, at der under utførelsen av dette arbeide maa skapes arbeidsro. Men at utføre dette uten diktaturet er en *umulighet*», hevdet han, og ble møtt med bifall fra landsmøtedelegatene.⁵⁹

Hverken i 1919, 1920 eller 1921 var Jeppesen til stede på landsmøtet. Han var i ferd med å forlate Arbeiderpartiet, og var klar i sitt syn: «En revolution hvis resultater ikke er sikret gjennom folkeviljen fører uvægerlig til en diktaturperiode», og fortsatte: «Diktatur er absolutisme og absolutisme er kulturfiendtlig hvad enten den utnyttes til fordel for den ene eller den anden yderlighet - hvad enten den utnyttes til fordel for et proletariat eller et aristokrati [...] folkeflertallets sunde overbevisning vil alltid gjøre folket til fiende av et diktatur [...]».⁶⁰ Etter hans syn ignorerte den nye strategien folkeflertallet og arbeidernes frihet. Tidligere ville dette ganske sikkert også vært Knudsens standpunkt.

På landsmøtet i 1921 var tilsynelatende all Knudsens tvil borte. Han brukte den Skandinaviske arbeiderkongressen i Kristiania i 1890 som sannhetsvitne. Ifølge Knudsen hadde kongressen fastslått at «gjennomførelsen av det socialistiske program ikke var mulig gjennom parlamentarismen».⁶¹ Stortinget kunne brukes som talerstol, ikke som maktredskap. Dette var en omtolkning av vedtaket. Der sto det riktignok ikke noe om gjennomføring av sosialismen gjennom parlamentet og parlamentets mulighet i agitasjonen ble spesielt poengtert. På den annen side het det at arbeiderne måtte bruke stemmeretten for å «bemærte sig den politiske magt».⁶² Vedtaket var et kompromiss, spesielt myntet på motsetningene i den svenske delegasjonen, og ble vedtatt mot 12

For Jeppesen var det en fundamental uenighet om verdiprioriteringer.

stemmer. Knudsen var neppe en av dem. Teksten Knudsen refererte på landsmøtet i 1921 stammet ikke fra vedtaket, men fra teksten i et alternativt forslag fremmet av svensken Fredrik Sterky som representerte Socialistisk arbejderforening i Danmark.⁶³ Forslaget er ikke nevnt i møteprotokollen og ble antagelig trukket tilbake før avstemning. Det er uansett påfallende at Knudsen måtte gå helt tilbake til 1890 for å finne et sitat han kunne bruke hvis dette hele tiden hadde vært hans holdning. I en annen del av innlegget rettet han en direkte kritikk mot Jeppesen og beskyldte han for nå å gå i mot deres felles tilslutning i 1889 til den «revolutionære socialisme». I farten glemte han at begge to på den tiden snakket om makterobring gjennom stortingsflertall. «Jeppesen har naturligvis gjennomgaat en utvikling [...], men [jeg] hadde aldrig trodd, at han skulde komme til at staa blandt dem, som vilde sprengte Det norske arbeiderparti», hevdet Knudsen.⁶⁴ I virkeligheten var det Knudsen, ikke Jeppesen som hadde endret oppfatning.

Hvorfor gikk Knudsen og Jeppesen hver sin vei? Forskjellene i deres personlighet og deres rolle i Arbeiderpartiet samt forskjellene i deres

retorikk kan fortelle en del om det. Jeppesen var individualisten og fest-taleren som hadde viet livet til å oppildne den enkelte til kamp for sosialismen gjennom flertall på Stortinget. Han hadde tidligere søkt individuelle løsninger da konfliktene ble for store, mest kjent er hans fratreden som redaktør i 1912 da partiet gikk inn for alkoholforbudet. For han var det utvetydig samband mellom mål og middel, og han kunne under ingen omstendigheter bøye seg for det både han og Knudsen så sent som i 1918 oppfattet som et mindretallsdiktatur. Dette var mer enn en «teknisk» uenighet om valg av strategi. For Jeppesen var det en fundamental uenighet om verdiprioriteringer.

Knudsen var på sin side organisasjonsbyggeren. Det var han som gjennom 1890-årene hadde holdt de fleste organisasjonsbyggende appellene. Han kunne neppe under noen omstendighet forlate den organisasjonen han hadde vært med på å stifte. Det ble nok for han det utslagsgivende. Selv hevdet han: «Min opgave har alle dage været at søke at bevare partiets enhet.»⁶⁵ Men det ser ut til bare å ha vært en del av sannheten. På landsmøtet i 1903 hadde han trukket et forslag i debatten om taktikken som han visste ikke ville oppnå flertall, for å unngå, som han sa, splittelse av partiet.⁶⁶ På landsmøtene etter den nye retnings seier appellerte han ikke taktisk til mindretallet om å bli stående i Arbeiderpartiet, men argumenterte i stedet for at det nye flertallets strategi var den rette.

Konklusjon

Gjennom hele perioden arbeidet Jeppesen og Knudsen for å vise sosialismens nødvendighet og styrke og hvordan alle arbeidere måtte bidra for å komme dit. Politisk demokrati var ikke et mål i seg selv, men et middel for at Arbeiderpartiet etter å ha oppnådd flertall, skulle kunne skape økonomisk frihet og uavhengighet og et harmonisk, klasseløst, samfunn bygd på gjensidig respekt og anerkjennelse. Overgangen til et slikt samfunn var revolusjonær, men kunne, ifølge sosialdemokratene, bare finne sted ved at et flertall i folket sikret arbeiderbevegelsen den politiske makten gjennom stortingsvalg. Mål og middel utgjorde en helhet.

Dette var en åpen retorikk i den forstand at begrepene kunne være upresise og at helheten var funksjonell, men ikke konsistent. Det var en retorikk for et parti som strebet etter, men ennå ikke hadde oppnådd, politisk makt. Helheten kunne bryte sammen dersom situasjonen endret seg. Jeppesens og Knudsens ulike veivalg i 1921 er et eksempel på det. Jeppesen holdt fast på de individuelle verdiene og på at makten bare kunne vinnes ved flertallsmakt. Knudsen på sin side var nå villig til å renonsere på dette og holdt fast på de kollektive elementene.

Sosialdemokratene mente at det faktisk var mulig å erobre den politiske makten og gjennomføre en sosialistisk revolusjon i det øyeblikk de oppnådde flertall på Stortinget. Hvordan de tenkte seg demokratiet i det sosialistiske samfunnet er et annet spørsmål. Knudsen sa noe om det ut fra den aktuelle situasjonen i 1921, mens Jeppesen i en debatt i 1893 hevdet at målet var «folkets fulde selvstyre» og det hadde man ikke når «man vælger en del mænd til at regjere. Fuldt selvstyre er det først, naar folket regjerer selv.»⁶⁷

Begge var likevel enig i at individuell økonomisk frihet var viktigere enn politisk frihet. Derfor representerte Arbeiderpartiet framtiden. Jeppesen kunne i en av sine siste artikler, 69 år gammel, i Arbeiderbladets jubileumsavis 20. august 1927, svinge seg opp til store høyder og framheve partiets stiftelse i Arendal 1887 som en viktigere begivenhet enn Eidsvoll-forsamlingen: «Arendalsmøtets beslutninger og dets konsekvenser må bli av langt større betydning for det norske folk enn Eidsvollsmøtet noensinne kan bli», hevdet han og fortsatte: «Eidsvoll avsluttet en politisk historisk periode, mens Arendalsmøtet grunnla en ny sosial-økonomisk epoke, som har som mål folkets økonomiske uavhengighet. På Eidsvoll 'flytter man brikker', men i Arendal grunnla man det økonomiske maktforhold som skulde herske i fremtidens samfund.»⁶⁸

Noter

- 1 D. Montgomery, *Citizen Worker*, Cambridge 1993: 1.
- 2 D. Acemoglu and J.A. Robinson, *Economic origins of dictatorship and democracy*, Cambridge 2006.
- 3 R. Berins Collier, *Paths toward democracy. The working class and elites in Western Europe and South America*, Cambridge 1999.
- 4 Jeg kan ikke finne noe engasjement når det gjaldt valgordningen bortsett fra på Arbeiderpartiets landsmøter i 1898 og 1911..
- 5 R. Aminzade, *Ballots and Barricades. Class Formation and Republican Politics in France, 1830-1871*, Princeton 1993: 20.
- 6 Jeg har tidligere analysert tenkemåten som en helhet, uavhengig av enkeltpersoner. E.A. Terjesen, Marxisme og det norske sosialdemokratiet 1884-1910, i *Vardøger*, nr 14, 1984: 119-159. Mye av kildematerialet jeg nå bruker er samlet inn i forbindelse med denne artikkelen..
- 7 J. Markoff, *Waves of democracy. Social movements and political change*, Thousand Oaks, California 1996: xvi, 19.
- 8 En slik negativ sammenheng er selvsagt umulig å bevise og vanskelig å dokumentere innenfor rammen av en kort artikkel..
- 9 Det er skrevet få biografier om Jeppesen og Knudsen. Opplysninger kan finnes i klipparkivet i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek eller i mine biografier i Norsk biografisk leksikon: http://nbl.snl.no/Carl_Jeppesen og http://nbl.snl.no/Christian_Holtermann_Knudsen. En mer utfyllende biografi er E. Helle, *Grunnleggeren. Christian Holtermann Knudsens liv*

- i norsk arbeiderbevegelse*, Oslo 1988. Se også L. Hovlandsdal, Chr. H. Knudsen, hans mening om klassesamfunnet, det sosialistiske samfunn og veien til sosialismen, oppgave til magistergrad i statsvitenskap, Universitetet i Oslo 1966.
- 10 Det skjedde i debatten om taktikken og jordspørsmålet som resulterte i at de begge måtte forlate sine posisjoner i partiet på landsmøtet i 1903. Arbeiderpartiets landsmøte i 1903, Protokoll: 18. Jfr. H. Lange, Arbeiderpartiets historie 1887-1905, i H. Koht (red), *Det norske arbeiderpartis historie 1887-1937*. Bind 1, Oslo 1937: 261. Se også H. Koht, Norske Socialdemokrater, *Det nye Aarbundrede*, årg 1, B 2, 1904: 1-12, her spesielt s. 3.
 - 11 Chr. H. Knudsen, Bladets tilblivelse og opvekst, *Social-Demokraten* 05.19.1904.
 - 12 Chr. H. Knudsen, Bladets tilblivelse og opvekst, *Social-Demokraten* 19.05.1904..
 - 13 For eksempel P. Kviberg, Møte med Carl Jeppesen, *Arbeiderbladet* 30.04.1958.
 - 14 Mer generelt fungerte Arbeiderpartiet fra stiftelsen i 1887 som nasjonalt koordineringsorgan for fagbevegelsen og sto sentralt i arbeidet med å stifte fagforeninger. Denne rollen skal ha opphørt da samorganisasjonene overtok samordningen i 1893. (Chr. H. Knudsen, Landsorganisasjonen og det norske Arbeiderparti, *Arbeiderbladet* 279.1924.) Det er imidlertid vanskelig å se at denne virksomheten hadde noen avgjørende betydning for det vi her diskuterer og så vidt jeg kan se, ble den sjelden eller aldri tatt opp som særskilt tema på partiets landsmøter..
 - 15 *Forhandlinger ved Det Femte Norske Arbeidermæde, afholdt i Drammen 11te-15de Juli 1891*, Drammen 1892: 64. Foredraget ble ikke referert i *Social-Demokraten*.
 - 16 C. Jeppesen, *Socialismens nødvendighed*, Kristiania 1893.
 - 17 Jeppesen 1893: 6, 25.
 - 18 Jeppesen 1893: 31. Formuleringen finnes ikke i utkastet til Erfurt-programmet eller i det endelige programmet vedtatt høsten 1891 og heller ikke i Arbeiderpartiets program fra august samme år.
 - 19 Jeppesen 1893: 28.
 - 20 Lignede biologiske formuleringer kommer Jeppesen blant annet tilbake til i sin tale på landsmøtefesten i 1918: Jeppesens tale ved festen på landsmøtet, *Social-Demokraten*, 30.03.1918.
 - 21 Jeppesen 1893: 6, 26, 31, 34.
 - 22 Hva sosialdemokratene til en hver tid «virkelig» mente med ordene er nærmest umulig å si. Det er heller ikke slik at de nødvendigvis alltid hadde presise forestillinger om begrepene innhold. Vi må dessuten gå ut fra at det i det store og hele var samsvar mellom retorikk og tenkemåte og at de ikke sa en ting, men egentlig mente noe annet. Hvis de likevel mente noe annet, er det politisk uinteressant. Det er budskapet de formidlet som er interessant.
 - 23 Jeppesen 1893: 5, 34.
 - 24 Jeppesen 1893: 37.
 - 25 Presiseringen av den politiske kampens betydning peker i motsatt retning av Magdahls påstand om at Arbeiderpartiet alt i 1890-årene oppviste en syndikalistisk tendens. J. Magdahl, *Det norske arbeiderpartis ideologiske utvikling 1887-1927*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1979: 39.
 - 26 Jeppesen 1893: 36, 38.
 - 27 Jeppesen 1893: 31, 38.
 - 28 Den Socialdemokratiske Forening, *Vort Arbeide* 29. 08.1885.
 - 29 Hovlandsdahl 1966, blant annet s. 61 mener det var et brudd mellom Knudsens tidligere revolusjonære periode, som dette sitatet stammer fra, og senere retorikk. Jeg legger mer vekt på kontinuitet, uten at det nødvendigvis er en reell motsetning mellom tolkningene.

- 30 Formuleringen ble etter begynnelsen av 1890-årene sjelden brukt, og enda sjeldnere, om noen gang, av Jeppesen og Knudsen mens kapitalismebeskrivelsene selvsagt var vanlige.
- 31 C-n [Knudsen], Socialismen, *Social-Demokraten* 24.11.1891.
- 32 30-aars dagens tale. C. Jeppesens tale ved festen i Socialdemokratisk forening 18. mars, *Social-Demokraten* 19.03.1915.
- 33 Den Socialdemokratiske Forening, *Vort Arbeide*, 29.08.1885.
- 34 Jfr Jeppesens egen beskrivelse av Arbeiderpartiets program fra 1891, etter Lange i Koht 1937: 125.
- 35 C. Jeppesen, Arbeiderpartiet 1887-1912, *Social-Demokraten* 22.08.1912.
- 36 Jeppesen, [1. mai referatet], *Social-Demokraten* 02.05.1916.
- 37 -pp- [Jeppesen], Hvorfor er Du socialist? *Social-Demokraten* 14.12.1893.
- 38 Uthevet i originalen. Kilden er usignert, men tillagt Knudsen av Hovlandsdal 1966: 25. Hvertil skal Stemmeretten bruges? *Social-Demokraten* 27.06.1886.
- 39 Jfr F. Olstad, *Det farlige demokratiet: om folkestyrets vilkår i Norge gjennom to hundre år*, Oslo, 2014.
- 40 Chr. H. Knudsen, *Protokoll arbeiderpartiets landsmøte 1911*: 52.
- 41 Minder og erfaringer. Referat av Jeppesens tale ved Socialdemokratisk forenings 25-aarsfest, *Social-Demokraten* 14.03.1910.
- 42 Jfr Olstad 2014: 76; V. Winther, En undersøkelse av egalitære holdninger slik de kom til uttrykk i stemmerettsdebattene fra 1851 til 1898, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2007.
- 43 Uthevet i originalen. Usignert, men finnes i Jeppesens utklippsbok av egne artikler som oppbevares i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, «Arthurs» utfordring!, *Social-Demokraten* 15.08.1893.
- 44 Chr. H. Knudsen, Socialdemokratisk Foredrag, *Arbeidervennen* (Bergen) 17.10.1885.
- 45 Chr. H. Knudsen, Det norske arbeiderparti og stemmeretsagitationen, *Det tyvende Aarhundrede*, 1912: 122-113.
- 46 Chr. H. Knudsen, *Socialdemokratiet mot borgerpartierne. Foredrag i Horten søndag 29. august 1915*, Kristiania 1915: 2.
- 47 Chr. H. Knudsen, 1. mai 1890, *Social-Demokraten* 04.05.1890.
- 48 Chr. H. Knudsen, hr. redaktør!, *Social-Demokraten* 13.05.1895.
- 49 -pp- [Jeppesen], Fra 10-aarsfesten, *Social-Demokraten* 27.03.1895.
- 50 Chr. H. Knudsen, *Det norske arbeiderpartis 9. landsmøde 1906. Referat*, 1906: 15.
- 51 Usignert, men i Jeppesens utklippsbok som oppbevares i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, «Arthurs» utfordring!, *Social-Demokraten* 15.08.1893.
- 52 Chr. H. Knudsen, debatten om socialismen, *Social-Demokraten* 11.03.1893.
- 53 Revolution, *Den nye Social-Demokraten* 01.05.1923.
- 54 Hvorfor er vi socialdemokrater, *Den nye Social-Demokraten* 12.01.1924.
- 55 Uthevet i referatet. Jeppesens tale ved festen på landsmøtet, *Social-Demokraten* 30.03.1918.
- 56 Carl Jeppesen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1918*: 82.
- 57 Hele sitatet i sammenheng: «Vi bygger på flertallets ret, og er villig til at ta revolutionen paa dette grundlag, om det skulle vise sig nødvendig. Vi bygger heller ikke bare paa parlamentarismen. Den dag, vi er sterke nok til det, revolutionerer vi samfundet; men det sker ikke ved et mindretal.» Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1918*: 64.
- 58 Som god bergenser kunne Knudsen sin Holberg. Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1918*: 64-65.
- 59 Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1920*: 23, 50, 51.
- 60 Carl Jeppesen, Sygdom og kur, *Arbeider-Politikken* 21.02.1920.
- 61 Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1921*: 32.

- 62 *Protokol over forhandlingerne ved den 3. almindelige skandinaviske arbejderkongres afholdt 14., 15, 16. og 17. august 1890 i Kristiania*, u. sted og år: 15.
- 63 Kongressen, *Social-Demokraten* 28.08.1890.
- 64 Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1921*: 32-33.
- 65 Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1919*: 23.
- 66 Chr. H. Knudsen, *Protokoll Arbeiderpartiets landsmøte 1903*: 19.
- 67 -pp- [Jeppesen], *Parlamentarismen*, *Social-Demokraten* 08.07.1893: 77.
- 68 Kursiv i referatet. -pp- [Jeppesen], *Arbeiderpartiet 1887-1927*, *Arbeiderbladet* 20.08.1927. Han hadde alt brukt poenget på partijubileet i 1922: C. Jeppesen, *Det norske Arbeiderpartis tilblivelse*, *Arbeider-Politikken* 19.08.1922..